

SOSYAL VE EKONOMİK HAKLAR: SÖZLER VE SINIRLAR

Cem DISBUDAK*
Serpil BOZKULAK**

Özet

Kapitalizm kendisini tarihsel olarak sosyal haklar söylemi üzerine temellendirmiştir. Bu söylemin tarih içerisinde önemli ölçüde gerçekleştiği dönem ise yalnızca 'altın çağ' olarak bilinen 1945-1975 arasıdır. 1970'lerin ortasındaki petrol krizi ile birlikte hem merkez hem de çevre ülkelerde sosyal haklarda önemli kesintiler oldu ve bu süreç neoliberal çağda hızlanarak devam etti. Bu dönem boyunca sosyal politikalar üst sınıfların 'merhamet'ine indirildi ve STK'lara havale edildi. OECD ülkeleri arasında Türkiye sosyal hakları azaltmada en başarılı ülkelerden biri oldu. Bu makale, Türkiye'de sosyal politikaların mevcut durumunu OECD ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak analiz etmeye çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sosyal Hak, Sosyal Politika, Türkiye ve OECD Ülkeleri

Social and Economic Rights: Promises and Limits

Abstract

Capitalism based itself on the myth of social rights historically. The only time this myth substantially realized in the history of capitalism was "the golden age" (1945-1975). Coupling with the oil crisis of the mid 1970s, there have been significant cuts in the social rights of people both in the center and periphery countries, this process has gained pace in the neoliberal era. During this period, social policies reduced to "clemency" of upper classes and were left to the NGOs in general. Turkey is one of the most successful countries in destroying social rights amongst the OECD countries. This paper aims to investigate the current situation of social rights in Turkey while comparing the data with the OECD countries.

Keywords: Social Rights, Social Policy, Turkey and OECD Countries,

Giris

Kapitalizm tarihsel süreç içinde kendini sosyal haklar söylemi üzerine inşa etmiştir. Fransız devriminin "esitlik, özgürlük, kardeşlik" sloganını kullanan burjuvazi insanlara sosyal haklar vaat ederek kendini mesrulasırmıştır. Bundan sonraki süreç

---

* Yrd. Doç. Dr, Muğla Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
Öğretim Üyesi, cemdisbudak@windowslive.com

** Doktora Öğrencisi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
serpilbozkulak@gmail.com

içerisinde de burjuvazi liberalizm ideolojisi altında sosyal haklar söyleminden asla vazgeçememistir. Günümüzde, hemen hemen tüm demokratik ülkelerin anayasalarında gıda, çalışma hakkı, konut hakkı, sağlık hizmetlerine erişim ve insan onuruna yakışır hayat sürmek için gerekli tedbirleri almak konularına yer verilmektedir. Bu ise her devlete vatandaşları için sosyal haklar sağlama konusunda sorumluluk yüklemektedir. “Güçsüzün devlet eliyle korunmasının durdurulamaz gelişimi T. H. Marshall’dan itibaren politologları demokratik yurttaşlık kavramına sosyal hakları dahil etmeye, bu hakları demokrasi mantığının kaçınılmaz bir sonucu olarak görmeye tesvik eder” (Bauman, 1999: 81). Ne var ki her zaman görünüş ve öz aynı değildir. Bir çok sözün yalnızca kâğıt üzerinde kalmasına ve bir türlü gerçekleştirilememesine rağmen, bunların en kısa sürede gerçekleştirileceği söylemine ısrarla devam edilmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde vaatlerin tersine politikalar açık biçimde uygulanmıştır ve hala uygulanmaktadır. Geniş kitleler kendilerine yapılan bu vaatleri her seferinde ciddiye alarak değişik siyasi partileri tercih etmekte ve bir sonraki seçimde gene bu vaatleri yerine getiremeyecek bir başka siyasetçiyi demokratik yöntemlerle iktidara getirmektedir. Bu durum, başka seçenekleri olmayan çaresiz ve yoksul insanların kendilerine söylenenlere ya “yalan da olsa” inanmak eğiliminde olmaları ya da algılarını gerçeklik olarak değerlendirmeleri ile açıklanabilir.

Yoksullar için sosyal haklar ve sosyal politika ne kadar önemli ve vazgeçilmez ise yoksulların varlığı da kapitalistler ve kapitalizm için hayati önemde ve vazgeçilmezdir. Sosyal politika doğrudan bu sorunla ilgilidir ve iki karsit grubun ortaya koyduğu daha fazla kaynak kullanımı konusundaki gerilimle biçimlenmektedir. İnsanın ‘emeği’ yerine hakları konuşmaya başlandıkça ve istihdamdan çok ‘hak’lara vurgunun artması gerilimi artırmaktadır (Bugra, 2008: 49). Yaşanan gerilim özellikle ekonomideki uzun erimli dalgalardan durgunluk dönemlerinde daha da şiddetlenmektedir (Wallerstein, 2005).

Durgunluk dönemlerinde geçici olarak işsiz kalanlara ekonomi tekrar düzeldiğinde ve ‘işler’ tekrar elde edilebilir olacağı zamana kadar potansiyel işgücünün hazır tutulması gerekiyordu (Bauman, 1999: 68). Sosyal harcamalar içerisinde en büyük payı alan ‘işgücünün hazır tutulması’ ve diğer harcamalar ekonominin genişleme dönemlerinde büyük sorun yaratmazken kriz dönemlerinde kesintiye gidilebilecek ilk harcama kalemi olarak düşünülmektedir. Uzun erimli durgunluk dönemlerinde sosyal haklardan kesintiye gidilmeye çalışılmasına rağmen siyasi demokratikleşme talepleri devletlerin sosyal harcamalarını kısmalarının önüne geçmekte ve günümüze değin yaşanan tarihsel sürecin bunu olanaksız kıldığı ileri sürülmektedir (Wallerstein, 2005). Merkez ülkeler için kabul edilebilir bir yorum olarak değerlendirilebilecek bu görüş çevre ülkelerde geçerli görünmemektedir. Bugra’nın da (2008: 48) belirttiği gibi “tarihsel olarak ücretle çalışmayanları Darülaceze benzeri kurumlara ya da doğrudan hapisanelere kapatarak tecrit eden” ve tarihsel geleneklere gönderme yaparak övünme ve gururlanma ile onları “hayirserverlik nesnesi haline getirip ‘gerçek muhtaç’ ve ‘edepli’ yoksul olarak tarif edip yasayabilecekleri kadar yardım yapan” anlayışı tarihsel olarak çok sayıda örnekle görmek mümkündür.

Hem merkez hem de çevre ülkelerdeki sınıfsal mücadele ile birlikte ve modernliğin bir sonucu olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendisine önemli görevler verilen sosyal devlet genel olarak aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

Sosyal devlet, sosyal yardım vb. yöntemlerle yoksulluğu ve sefaleti ortadan kaldıran; sağlık, kaza, emeklilik ve işsizlik sigortası aracılığı ile standart riskleri güvence altına alan; sosyal eşitsizliğin istenilmeyen biçimlerini ve boyutlarını ortadan kaldıran (vergi düzenlemeleriyle gelirlerin zenginlerden yoksullara, çocuksuzlardan çok çocuklulara aktarılması veya aile üyelerinin hastalık sigortasından ücretsiz olarak sigorta kapsamına alınması aracılığı ile) ve yurttaşların eşit yaşam şartlarını oluşturan (caddeler, iletişim araçları gibi alt yapı; okul, hastane, çocuk bahçeleri, sağlık hizmetleri vs. gibi sosyal alt yapı aracılığı ile) devlettir (Schaefer, 1995' den aktaran Senden, 2006).

1970'lerden itibaren değişim başladı: Kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki 'altın çağında' merkez ve çevre ülkelerde elde edilen sosyal hakların çoğunun daha sonra önemli ölçüde erozyona uğratıldığı ya da bunun başarılmadığı yerlerde sosyal harcamaların artış hızında önemli düşüşler gerçekleştirildiğine tanık olundu. Bu değişim sürecini Bugra, 'küreselleşme', 'sanayisizleşme', 'esnek üretim', 'yaslanan nüfus', 'kadınların sosyoekonomik konumundaki değişimle birlikte aile yapılarının değişmesi' gibi unsurlarla açıklarken (Bugra, 2008: 72), Wallerstein ekonomik durgunluk ile açıklamaktadır (Wallerstein, 2005: 125). Türkiye'nin sosyal haklara ilişkin göstergelerinde geçmişe kıyasla ve gelişmiş ülkelere oranla önemli asınlamaların olduğu göze çarpmaktadır ve bu gelişimin hem Bugra'nın hem de Wallerstein'in görüşleri ile uyumlu olduğu düşünülebilir.

Kapitalist sistemde alt sınıflar sosyal politika konusu olmaktan çok yardıma muhtaç ve merhamet gösterilmesi gereken insanlar olarak görülmüşlerdir. Kapitalist sistem içerisinde, alt sınıf içerisindeki merhamet gösterilecek aciz ve 'sadaka'nın yeterli olduğu insanlar olarak görülürken orta sınıf sistemin sürekliliği için sosyal haklarla ödüllendirilecek grup olarak değerlendirilmektedirler. Özellikle işini kaybetme ve emeklilik durumlarında orta sınıfın sosyal koruma ve sosyal hak talepleri önem kazanmaktadır. Kapitalizmin altın yıllarını yaşadığı ve orta sınıfa da ciddi haklar sunduğu dönem bu açıdan düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Birçok çalışmada bu konu gözden kaçırılarak sanki alt sınıflar için de sosyal haklar varmış gibi değerlendirmeler yapılmaktadır¹. Türkiye'de sosyal yardımlar da sosyal haklar gibi değerlendirilmektedir. Bu çalışmada bu tuzaktan uzak durmaya çalışılarak 'sosyal haklar' ile 'sosyal yardım' ve 'sadaka' konusundaki bu ince ayırım göz önünde bulundurulmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, ulusal ve ulus-üstü kurumların verilerini kullanarak sosyal politika ve haklar konusundaki gelişmeleri ortaya koyarak vaat edilen 'sözleri' ve 'sınırları' tartışmaktır.

Yöntemsel çerçeve

¹ABD'de sağlık hizmetlerine olan talep iktisadi büyüme, beyaz yakalıların artması ve 1950-1973 arasında kişi başına düşen reel gelirin yüzde 76 artması nedeniyle yükselmis ve sağlık hizmetlerinin maliyeti de bu dönemde neredeyse 4 katına çıkmıştır. Bu durumda sigortası olmayan insanlar sağlık hizmetlerinden daha az yararlanmaya başlamışlardır (Pelizzon ve Casparis, 1999).

Ana akim proje ve yöntem (pozitivizm ya da mantıksal pozitivizm) ‘kapalı sistem model’ olması nedeniyle yoğun bir şekilde eleştirilmektedir ve bu durum birçok sosyal bilimci tarafından temel hata olarak görülmektedir. Kapalı sistemden anlaşılan ise ne zaman X olayı görülürse Y’nin ortaya çıkacağını ve düzenlilikleri büyük bir kesinlikle iddia eden tümdengelimci pozitivist yöntemidir. Bu açıklama biçimi, tümdengelim, neoklasik yöntemin temel hatası olarak görülmektedir. Burada, tümdengelim kendisinin büyük bir hata olarak algılanmaması gerekir, aksine düzenlilikler ancak çok özgül koşullar altında ortaya çıkarken, çıkarsamalarda bu özgül koşulların neoklasik iktisatçılarca çoğu zaman göz ardı edilmesi nedeniyle eleştiriler söz konusu olmaktadır. Düzenliliklerin ortaya çıkmıyor olması bilimsel açıklamaları tamamiyle ortadan kaldırmaz (Fleetwood, 2004). Bu nedenle, bu çalışmada basit bir pozitivist yaklaşım yerine eleştirel gerçekçi yaklaşımdan yararlanılacaktır. Özellikle kimi verilerin tutarsızlığı ve yokluğu bu yaklaşımdan yararlanmayı zorunlu kılmaktadır, aksi durumda olaylar anlaşılabilir bir hal almaktadır.

Eleştirel gerçekçi yaklaşım kısaca şu şekilde özetlenmektedir:

Bizim ona dair bilgimizden bağımsız bir dünya mevcuttur. Böyle bir dünyaya ilişkin bilgimiz yanlışlanabilir ve kuram-yüklüdür. Doğruluk ve yanlışlık kavramları, bilgi ve bilgi nesnesi arasındaki ilişki hakkında tutarlı bir kavrayış sunmada yetersizdir. Dünyada zorunluluk mevcuttur; doğal ya da sosyal nesnel zorunlu olarak nedensel güçlere ya da eyleme yollarına ve tikel duyarlılıklara sahiptirler. Yalnızca olaylardan değil, bu olayları ortaya çıkarma güç ve yetisine sahip nesne ve yapılardan oluşan dünya farklılaşmış ve tabakalaşmıştır. Bu yapılar, düzenli olaylar zincirine neden olmadıkları durumda da var olabilirler” (Sayer’dan aktaran Ozan, 2001: 11).

Bir anlamda ‘gerçek’ veya ‘doğru’ kavramları madde ve nesne deyimleriyle yakından ilişkilidir. “Madde, bizim duyularımızla aldığımız nesnel gerçekliktir” dolayısıyla bilincimiz dışında, nesnel olarak ortaya çıkmış bulunan nesne, nitelik, koşul, durum ve olayları olduğu gibi algılarız. Bunun yanında duyularımız, algularımız, tasarımlarımız ve kuramlarımız, nesnel gerçekliğe uygun oldukları oranda “gerçeklik” olurlar. Buradan yola çıkıldığında, nesnel göstergelerin kesin ve gerçek birer olgu oldukları sonucuna ulaşılır. Nesnel göstergeler özne konumundaki araştırmacının isteklerinden, duygularından ve beklentilerinden bağımsız olduğu gibi nesne konumundakiler için de aynı durum geçerlidir. Ancak, nesnel göstergelerin ortaya çıkıp çıkmadığı ya da ortaya çıkan göstergelerin hangilerine bakılacağı araştırmacının nesnelligi konusunu tartışmalı hale getirebilir. Bu nedenle eleştirel gerçekçi yaklaşım daha tutarlı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Özneler değer yargılarına bağlı olarak farklı görünüşler ve gerçeklere işaret edebilirler. Bu bakış açisi altında gelişmelere ilişkin yalnızca görünen değil onun altında yatan unsurlar da ele alınmaya çalışılacaktır.

Bir konunun değerlendirilmesine ilişkin kullanılan göstergeler büyük önem taşımaktadır ancak hangi unsur, kavram ve gösterge üzerinden bilgi üretileceği ulaşılacak sonuçları önemli ölçüde etkilemektedir. Bunlar üzerinde uzlaşının olmaması ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda, özellikle kullanılan göstergelerin ‘nesnel’ veya ‘özel’ nitelikleri

konusunda fikir ayrılıkları söz konusudur. Nesnel göstergeler kişi başına gelir, temiz suya ulaşım, doğumda beklenen yaşam süresi gibi değişkenler kullanılarak oluşturulan ve ölçülebilen refah endeksi değerleri iken, öznel göstergeler gelirin yeterliliği veya yaşam memnuniyeti gibi doğrudan ölçülemeyen mutluluk, değer yargısı gibi algıya dayalı ölçümlerdir. Nesnel göstergelerin kullanımı 19. yüzyıla kadar giderken öznel göstergeler 1960'lardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır² (Veenhoven, 2002).

Nesnel göstergeler sosyal sorunların ne olduğu ve bunların çözümü için uygulanan politikaların etkileri hakkında net bir fikir verebilmektedir. Öznel göstergeler ise kişiye özgü değerlendirmeler olması nedeni ile uygulanacak politikaları teknik yönden olumsuz etkileyerek politika yapımını neredeyse olanaksızlaştırmaktadır. Ancak bu göstergelerin birbirinden bağımsız olarak düşünülmesi yerine birbirini tamamlayıcı olarak kullanılması uygun olacaktır.

Nesnel ve öznel göstergelerin aralarında temelde iki fark söz konusudur: İlk olarak, örneğin, bir kimsenin kendi bilgisinden bağımsız olarak vücudunda tümör bulunması durumunda o kişi nesnel açıdan hasta olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda, Marxizm benzer bir duruş sergilemektedir: Emekçiler kendilerini orta sınıf olarak görme eğiliminde olsalar bile nesnel olarak bakıldığında 'proleter' olarak görülürler. İkinci olarak, nesnel göstergeler dış gözlemciler tarafından açık göstergelerle değerlendirilirler. Hastalığın mikrop ile ölçüldüğü gibi sınıf aitliği de üretim araçları sahipliğine göre ölçülmektedir. Kanser olan kişi kendisini iyi hissetse bile gene de o hastadır, benzer şekilde yanlış sınıf bilincine sahip işçi de bütünü görme açısından yanılmaktadır (Veenhoven, 2002).

Tablo 1: Nesnel ve Öznel İçeriklerin Değerlendirilmesi

İçerik	Değerlendirme	
	Nesnel	Öznel
Nesnel	Nesnel içeriğin nesnel değerlendirilmesi: Gerçek servet (Örneğin, banka hesabındaki tutar)	Nesnel içeriğin öznel değerlendirilmesi: Kendini değerlendirme (Örneğin, kendini ne kadar zengin hissediyor)
Öznel	Öznel içeriğin nesnel ölçümü (Örneğin, mutluluk ve intihar)	Öznel içeriğin öznel değerlendirilmesi: Kendini değerlendirme (Kişi kendini ne kadar mutlu hisseder)

Kaynak: Veenhoven, 2002: 36

Tablo 1'de en sorunlu bölge alt sağdaki kutucuk ile ifade edilen öznel içerik ve öznel değerlendirmede ortaya çıkmaktadır. Kişinin özellikle öznel konularda kendisini değerlendirmesi kimi önemli sorunları ve eleştirileri de beraberinde

² Öznel göstergeler daha çok İskandinav ülkeleri ile ilgili çalışmalarda kullanılırken nesnel göstergeler ise genelde ABD ile ilgili çalışmalarda kullanılmaktadır

getirmektedir. Bu sorunlar ve eleştiriler pragmatik, öznel, geçerlilik ve güvenilirlik olarak sıralanabilir³.

Bütün eksikliklerine karşın yine de politika amaçları ve politika sonuçlarını değerlendirmek için öznel göstergelere ihtiyaç duyulabilmektedir. Nesnel göstergeler yalnız başına yeterli bilgiyi kimi zaman veremeyebilirler. Böyle durumlarda insanların ne istedikleri ve nelere ihtiyaç duydukları ancak öznel olarak belirlenebilir. Örneğin, kalitenin özellikle önem kazandığı sağlık ve eğitim alanlarında memnuniyet ölçülmeden, bakılan hasta sayısı ya da öğrenci kontenjanlarının artırılması bir anlam ifade edemeyebilir. Benzer bir durum 'sosyal harcamaların artırılarak yoksulluğun azaltılmasında' nesnel göstergeler başarılı olduğunu göstermiş olsa bile bunların bir hak olarak değil de merhamet sonucunda ortaya çıkmış olması ve kolayca geri alınması öznel anlamda yakalanan başarının sağlıklı olmadığını gösterebilir. Ayrıca amaçların nesnel olarak ölçümü bazen olanaksızdır ve kamuoyunun desteği olmaksızın politika tercihlerine nesnel olarak ulaşılmış olsa bile uzun dönemde başarılı olunamayabilir.

Bütün bu nedenlerden dolayı nesnel göstergelerin yani sıra öznel göstergelerin sosyal politika ve haklar açısından önemli olduğu açıktır. Genel olarak nesnel göstergeler insanlar için büyük önem taşıırken bazı durumlarda da öznel göstergelere gerek olduğu düşünülmektedir. Özellikle ihtiyaçlar ve istekler konusu ele alındığında bu durum kaçınılmaz olarak öne çıkmaktadır. Örneğin son dönemlerde belediyelerin yoksulların ihtiyaçlarını karşılamaya dönük faaliyetlerden duyulan rahatsızlıkların nedeni yapılan harcamaların yaşam standartlarını yükseltme amacı tasimasından çok siyasi kaygılarla yapılıyor olduğunun düşünülmesidir⁴.

Sosyal hakların tarihsel gelişimi ve refah devleti

Herkes için daha iyi bir dünya mümkün mü? 2000 yılında Dünya Bankası, IMF, OECD ve Birleşmiş Milletler ortak bir belge yayınladı ve adını da 'Herkes İçin Daha İyi Bir Dünya' (A Better World for All) olarak belirlediler. Buradaki iddia, 2015 yılına kadar yoksullukla mücadele edilmesi ve yoksullukta ciddi bir azalma sağlanabilmesidir. Hazırlanan bu rapora göre günde 1 doların altında geliri yaşayanların sayısı azaltılacak, kız çocuklarının okula kayıtları artırılarak cinsiyet eşitsizliği giderilecek, bir bütün olarak ilköğretim kayıtlarında artış sağlanacak, bebek ve hamile ölümleri azaltılacak, sağlık hizmetlerine ulaşım sağlanacak ve sürdürülebilir kalkınma konusunda ilerlemeler kaydedilecektir. Bu hedefler

³Pragmatik: öznel değerlendirmeler istikrarsız, karşılaştırılmaz ve bilgilendirici olmaktan uzaktır ve sosyal politika açısından anlam ifade etmekten uzaktır.

Öznel: öznel değerlendirmeler nesnel gerçeklikle ilgisizdir (doktor en iyisini bilir). Sosyal göstergelere ilişkin araştırmalar nesnel koşullar ile öznel değerlendirmeler arasındaki korelasyonun düşük olduğunu göstermektedir.

Geçerlilik şüpheleri: araştırılan konu ile öznel değerlendirmelerin farklılaşması. Örneğin kişiye kişisel geliri sorulduğunda ailesinin gelirini hesaba katması. Özellikle sağlık ve sosyal prestij gibi iyi tanımlanmamış konular.

Güvenilirlik: kişilere görüşleri sorulduğunda değerlendirmeler birbirinden çok farklılık gösterebilmektedir.

⁴Henüz elektrik ve suyu olmayan insanlara yaşam standartlarını artırmak amacıyla beyaz esya dağıtarak yapılan sosyal harcamalardan kamuoyunda rahatsızlık duyulmuştur (Radikal, 6 Subat 2009; Milliyet, 4 Mart 2009).

“Milenyum Kalkınma Hedefleri” olarak adlandırılmıştır (Abouharb ve Cingranelli, 2007). Mütevazı denebilecek bu hedeflere ulaşılması bile dünyada yoksulluğun azaltılması konusunda önemli bir adım olabileceken bunların erisilemez olduğu en basından itibaren açıktır; çünkü, bu amaca ulaşmak istediğini söyleyen kurumlar aslında bu amaçlarla çelişen yapısal uyum programlarına destek vererek uygulamada tersi yönde hareket eden kurumlardır. Bu kurumlarla işbirliğine giden ülkelerde yoksulluk ve iktisadi durum ya kötüye gitmekte ya da en iyi olasılıkla pek değişiklik göstermemektedir. Türkiye de bu ülkelerden biri olarak benzer bir süreçten geçmiş, sosyal ve ekonomik haklar konusunda ilerleme kaydedememiştir. Buna karşın bu kuruluşlarla işbirliğini en az seviyede sürdüren ülkeler, (örneğin Çin), daha ciddi ilerlemeler gösterilebilmiştir (Abouharb ve Cingranelli, 2007). Yoksulluk ve sosyal haklar konusunda hedefler ve temennilerin gerçekleşme şanslarının neden düşük olduğunun açıklanması bu çalışmada ele alınan konulardan biridir. Kapitalizmin kendi içsel dinamikleri içinde değerlendirilmesi gereken sosyal ve ekonomik haklar söylemi tarihsel süreklilik ile ele alındığında anlam kazanmaktadır. İşte bu nedenle, bundan sonraki analiz kapitalist sistemde sosyal hakların gelişimi ve tarihi üzerine yoğunlaşacaktır.

Üretim güçlerindeki değişim (örneğin, tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu yapıdan sanayinin egemen olduğu yapıya geçiş gibi) üretim ilişkilerinde de değişmeyi beraberinde getirmektedir (feodal-serf ve işçi-isveren). Üretim güçlerindeki değişim sonucunda ortaya çıkan sosyal ilişkilerdeki bu dönüşüm toplumlari oluşturan iki büyük sınıfın siyasi ve ideolojik ilişkileri açısından büyük önem kazanmaktadır. Örneğin feodal toplumlarda serflerin yöneten sınıflara karşı hiçbir siyasi hakları söz konusu değilken; kapitalizmde ise işverenin çalışanlar üzerinde bireysel olarak yasal bir hakkı söz konusu değildir. Çalışanların politik hakları söz konusudur ve en azından teorik olarak yöneten sınıflara karşı sendikalar ve kendi siyasi partileri aracılığı ile ideolojik ve politik üstünlük kazanma şansına sahiptirler. Buna karşın yöneten sınıfın da bazı araçları bulunmaktadır; devlet ve ideoloji. Bu araçların aynı zamanda siki sikiya bağlı olduğu (içerdigi) kurumlar vardır: hükümet, adalet sistemi, eğitim, medya ve din gibi. Sahip olduğu araçların çok daha fazla sayıda ve daha etkin olması burjuvaziyi çalışanlara oranla daha güçlü kılmaktadır.

Daha önceleri yasalarını yoksullukla sürdüren ve şehirlere sokulmak istenmeyen köylüler kapitalizmin gelişimi ile çalışabilir üretim faktörü olarak algılanmaya başladılar. “16. yüzyılda yoksullar ‘işgücü’ haline gelmişti ve kapitalizmin emek merkezli değerler sistemi içinde dilencilik hoş karşılanmıyordu artık” (Bugra, 2008: 25). Bu insanlar öncelikle belirli bir disiplin altına alınıp daha sonra çalışabilir hale getirilmeli, sonrasında da sistemin hizmetine sunulmalıydı. Artık yoksullara balık tutmasını öğreterek onları yoksulluktan kurtarabilmenin mümkün olduğu ileri sürülüyordu. Böyle bir sosyal politika uygulamasına karşı çıkanlar da bulunmaktaydı. Bir yoksulu çalıştırmak başka bir insani yoksul hale getirebilirdi. Zaten çalışanlar bile yoksuldu, bu nedenle, İngiltere’de 1795 yılında çıkarılan yasa ile ücretler belirli bir düzeyin altına indiginde kamu kaynakları ile asgari düzeye çıkarılması sağlanmaya çalışılmıştı (Bugra, 2008). Ancak bu uzun sürmedi ve piyasa koşullarına müdahale edilmemesi gerekçesi ile 1834 tarihli ‘Yeni Yoksullar Yasası’ ile “çalışan yoksullar” olgusu reddedildi. Hayatını çalışarak kazanmak durumunda olan bir insanın çalışarak elde ettiği gelirin, işlerin

düzensizliği veya ücretin düşüklüğü yüzünden, geçimini sağlayamayabileceği gerçeği, 19. yüzyıl liberalleri tarafından da reddedilmiştir. Bunlar sadakayı bireysel hayirseverlik alanına göndererek devletin bu işe karışmaması gerektiğini savunuyorlardı (Bugra, 2008: 27). Ancak, somut kendisini dayatıyor ve insanların talepleri artınca sistem - özellikle sistemin kendi ihtiyaçları ile örtüşünce- bu talepleri gönüllü olarak kabul ediyordu.

İngiltere’de, bir yandan eğitilmiş işgücüne doğan ihtiyaç bir yandan da gelen talepler üzerine 1870 ve 1891’de çıkarılan yasalarla ilköğretimin parasız olması sağlanmış ve bu çocukların açlıktan bilinçlerini kaybetmemeleri için 1906 tarihli yasa ile de okullarda çocuklara yemek verilmeye başlanmıştır (Bugra, 2008: 62). Almanya’da Bismarck dönemi, gerek Alman birliğini sağlamak gerekse artan sosyalizm tehdidine karşı geliştirilen sosyal politikaları ile özellikle önemlidir. Bu dönem içerisinde Almanya’da ciddi bir sosyal güvenlik sistemi ortaya çıkmıştır. Daha sonraları sosyal devlet ve sosyal politikalar konusunda önemli etkileri olacak Keynes’in yaklaşımı da Bismarck’in Almanya’da uyguladığı yaklaşıma önemli ölçüde benzemektedir. Toplumun hareketlenmesi ve sınıf çatışmasının keskinleşmesi ile birlikte Keynesyen politikalar yoksulluk, kötü çalışma koşulları, güvencesiz bir yaşam gibi sosyal haklardan yoksunluk ve bunlardan yoksun olanların sayısını azaltmak için kullanıldı. Bu anlamda ‘sosyal devlet’ iki sınıfın uzlaşması olarak ortaya çıktı. 1942 yılında yayınlanan ‘Beveridge Raporu’nun öngördüğü sosyal güvenlik sisteminin temel ilkesine göre, yoksulluk çağdas bir toplumun yüz karasıydı. Toplum, tüm tehlikelerden; bireyler ise temel gereksinimlerini karşılama endiselerinden arındırılarak sınıfsal çatışmaların önüne geçilebilirdi (Senden, 2006). Keynes, kapitalizmin refah devletini ortak amaçlar uğruna toplumsal ve ekonomik adaleti tesvik etmek için bir araya gelmiş topluluk olarak hareket eden bir mekanizma gibi görürken; bunun aksine, Adler ise yardımlar refah devleti tarafından sağlansa bile, utancın kaynağı olarak kapitalizmin yarattığı rekabete işaret etmektedir (Sennett, 2005). Bir yandan sistemin sosyal hakları artırması konusundaki talep ve temenniler öte yandan buna ilişkin politikalar ile ilgili isteksizlik gerilimli bir durum yaratmaktadır. Ancak, sosyalizmin başarıları ile birlikte tarihsel gelişmeler de kendini dayatınca sistemin devami için sosyal haklara ilişkin genişleme, Avrupa’ya bastırılmak üzere tüm dünyada artmıştır.

1945’den itibaren “vatandaşlık kavramı yalnızca siyasi karar alma sürecine katılma hakkını içermez, aynı zamanda toplumun genel refahını paylaşma hakkını da içerir” anlayışı genel kabul görmüştür (Ambrosius ve Hubbard’dan aktaran Pelizzon ve Casparis, 1999: 150). Beveridge raporuyla İngiltere’de uygulanmaya başlayan sosyal haklar; eğitim politikalarının demokratikleştirilmesi, yaşlılık aylığı, yoksulluk, kaza ve işsizliğe karşı bir güvenlik ağına oluşturulması, ailedeki çocuk sayısına göre değişen aile indirimleri ve en önemlisi milli bir sağlık hizmetidir. Daha sonraki 10 yılda da merkez ülkelerde⁵ benzer politikalar kabul edilmiş, çevre ülkelerde de benzer ama kapsamı daha dar olan politikalar uygulanmaya başlanmıştır (Pelizzon ve Casparis, 1999: 150-152).

⁵“Temel gereksinimler-gıda, giyim, barınma- için yapılan harcamaların hane harcamaları içinde payı 1950’lerden önceki yüzde 75 seviyelerinden 1967’de yüzde 50 seviyesine kadar düştü” (Pelizzon ve Casparis, 1999: 153)

Diger tüm islevlerinin yanında refah devleti sürekli olarak “emegin yeniden metalasmasi”nda çok önemli bir rol oynadı; iyi nitelikli bir eğitim, yeterli bir sağlık hizmeti, nezih konutlar ve yoksul ailelerin çocukları için sağlıklı beslenme sağlayarak kapitalist endüstriye çalıştırılmaya müsait emekten oluşan düzenli bir stok oluşturdu; bu bir tek firmanın veya şirketler grubunun kendi basına ulaşamayacağı bir sonuçtur. Kapitalist tarz üretimin devamlılığı emegin daimi satışına bağlı olduğundan, geleceğin emek gücü, geleceğin işverenlerinin almak isteyeceği bir meta haline dönüştürülmeliydi; işverenler adı bir ürün alamazdı ve almazdı. Refah devleti sinai bir “yedek ordu”yu her an aktif hizmete hazır şekilde tuttu ve hizmetlerine ihtiyaç duyulmadığında ise doğru biçim ve durumda muhafaza etti (Bauman, 1999: 77).

Sosyal politikaların temel bileşenlerinden biri olan sağlık konusunda, Merkez ülkeler sağlık politikalarını özellikle sağlık kuruluşlarını sübvans etmek üzere tasarlamışlar ve uygulamışlardır. Bu politikalar sonucunda da merkez ülkelerde yasama süreleri uzamış, çocuk ölümleri azalma göstermiştir (Pelizzon ve Casparis, 1999: 154). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) “yalnızca hastalığın olmayışı değil, fiziksel, zihinsel ve toplumsal tam refah durumu” için hizmet sloganı ile çevre ülkelere sağlık hizmetlerini dikey proje faaliyetleri ile götürmüş ve çevre ülkelerde de yaşam süresi uzamaya başlamıştır.

1945’den sonra eğitim hizmetleri de yaygın ve daha erişilebilir olmuştur. Dünyanın her yerinde ve eğitimin tüm seviyelerinde okula gidenlerin sayısı artmıştır. Dünya evrensel ilköğretim yönünde ilerledikçe, düşük eğitim seviyelerinde okula erişim daha esit hale gelmiş, fakat evrensel ve yerel ölçekte sunulan eğitim kalitesi herkes için esit hale gelememiştir. (Pelizzon ve Casparis, 1999: 155). Çevre ülkelerde okula giden çocukların sayısı iki katına çıkmasına rağmen 1988’de hala çocukların dörtte biri okula gidememektedir. 1945’ten sonra, orta öğretim Batı Avrupa’nın bütününde, işçi sınıfının ve köylülerin çocuklarını daha fazla sayıda kapsayacak şekilde genişlemiştir.

Sosyal dayanışmaya verilen önem ve bu doğrultuda devlete düşen sorumluluklar, İkinci Dünya Savaşı’ni izleyen dönemde Avrupa’nın önemli özelliklerden biri oldu (Bugra, 2008). Ancak, bu durum çok uzun sürmedi, kapitalizmin krizini tetikleyen petrol fiyatları artışından itibaren güçlü bir değişim baş gösterdi. Bu değişim kimi kavramlarla kaçınılmaz ilan edildi. Bu kavramlar ‘küreselleşme’, ‘post-fordizm’, ‘verimlilik’, ‘karlılık’, ‘devletin hantallığı’, ‘yaslanan nüfus’ ve ‘bedavacılık’ olarak sıralanabilir. Temel hedef sosyal hakların genişlemesini engellemek ve mümkünse kimilerini yok etmektir.

OECD ülkeleri 1980’den itibaren sosyal güvenlik ve sosyal yardımlar alanında daha az değil daha fazla harcama yapmaktadırlar⁶. Aslında, sosyal harcamalar azaltılmak istenmekte ancak harcamaları azaltma isteği önemli bir sınırlılık nedeniyle mümkün olmamaktadır: Kapitalist sistemin kendini dayandığı demokrasi söylemi içerisinde mevcut yoksulluğu daha da artıracak uygulamalar harcama kısıcılığı istekleri önemli ölçüde sınırlamaktadır. Wallerstein bu harcamaların

⁶ “Gelişmiş ekonomilerdeki sosyal harcamalardaki artış, önemli ölçüde, yaslanan nüfusun gerektirdiği emeklilik harcamalarıyla ilgili” (Bugra, 2008: 76).

azaltılmasının artık mümkün olmadığını ileri sürmektedir aksi takdirde sistem dayanaklarını bütünüyle kaybedebilecektir (Wallerstein, 2005).

Küreselleşmeyle beraber yeni eğilim olarak sunulan ancak 18. yüzyıl tartışmalarının ürünü olan 'hayatını çalışarak kazanma'nın önemi tekrar vurgulanmaya başlanmıştır. Devletin emek piyasalarına müdahale etmeyerek ve aynı zamanda bu piyasaya esneklik kazandırarak istihdamı artırabileceği ileri sürülmüştür. Ancak, esnek üretim süreciyle beraber yaygınlaşan yarı zamanlı ve düzensiz işler, istihdam ile geçim arasındaki ilişkiyi son derece zayıflatmıştır. Bunun sonucu olarak, günümüzde de 18. yüzyıldaki gibi "çalışan yoksul" kavramı önemli hale gelmiştir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde daha açık biçimde görülmektedir.

Fabrikalarımızın refahını sağlamak ve muhafaza etmek için işçinin hiçbir zaman zenginleşmemesi zorunludur. Bu bakımdan Lyon imalatçıları için işçiyi sürekli bir çalışma gereksinimi altında tutmak ve el emeğinin düşüklüğünün kendileri için tek elverişli yol olduğunu unutmamak çok önemlidir; ayrıca düşük ücretin işçiyi daha çalışkan, daha uysal, daha geleneklere bağlı bulunduğu da bilinmesi gereken bir gerçektir (Brizon'dan aktaran Koray, 2005: 50).

Fransız Devrimi döneminde söylenen bu sözlerin, daha sonraki devlet tiplerinin sosyal haklar konusundaki görüşlerini de belirlediği ileri sürülebilir. Devletin farklı biçimlerinde 'refah devleti' uygulamaları da farklılık göstermektedir ve bu devletler üç gruba ayrılır: liberal devlet, sosyal demokrat devlet ve muhafazakar devlet. Liberal devlet yardımları bireylere cimri bir şekilde dağıtarken (ABD), muhafazakar devlet yardımları bireylerden çok ailelere ve yerel yönetimlere yönlendirmeye çalışmaktadır (İtalyan), sosyal demokrat devlet ise yardımlarda evrensel haklara (İskandinav) vurgu yapmaktadır (Esping-Andersen, 1990; Sennett, 2005).

1980'lerde neoliberal politikalarla birlikte esnek üretimin gündeme gelmesi ile 'refah devleti' içinde yeni bir model ortaya çıktı. Artık yaşam boyu çalışma ilkesi devam ettirilemez, ücretler belli bir seviyenin üzerinde olursa karlılık azalır ve sistem kendini sürdüremezdi. Sosyal haklar ise belirli bir düzeyin üzerine çıkmamalıydı. Sosyal hak kavramının en güçlü reddi Alexis de Tocqueville tarafından yapılmıştı. O, İngiltere'deki yoksulluğun kıta Avrupa'sından daha fazla olmasının nedenini yoksul yardımlarına dayandırıyordu ve bu devlet yardımlarının insanları tembelliğe ve asalaklığa alistirdiğini söylemekte ve sosyal yardımın ailevi ilişkileri de sarstığını savunmaktaydı⁷ (Bugra, 2008: 58). Benzer argümanlar küreselleşme çağında IMF ve Dünya Bankası gibi ulus-üstü kuruluşların söylemleriyle yeniden güç kazanmaktadır.

Sosyal Devletin Erozyonu: Küreselleşme Sürecinde Türkiye

Türkiye'de sosyal haklar ve politikaların sınıfsal dinamiklerden daha çok devletin etkin olduğu bir süreç olarak geliştiği ileri sürülmektedir (Çelik, 2004; Insel, 1996). Bu bakış açisinin haklılık payı olmakla birlikte, sürdürülen toplumsal mücadele ve

⁷ Benzer bir düşünce günümüzde Sloterdijk tarafından ileri sürülmektedir (Insel, 2009).

muhalefeti görmezden geldiği düşünülebilir. 1980'lerde uygulanmaya başlanan neoliberal politikaların Türkiye'de de uygulanabilmesi için öncelikle sendikal faaliyetlerin askiya alındığı ve tüm toplumsal muhalefetin askeri rejim ile durdurulduğu gözden kaçırılmamalıdır. Çalışanların elde ettiği birçok sosyal ve ekonomik hakların süreç içerisinde erozyona uğratıldığı resmi istatistiklerden takip edilebilmekte ve Türkiye'deki çalışanların ve işsizlerin durumlarının yıllar içerisinde iyileşme kaydetmediğini görülmektedir. Ayrıca, bu istatistiklerin gelişmiş ülkeler hatta benzer kalkınma düzeyindeki ülkelerle karşılaştırılmasında da Türkiye'de yaşayanlar için aynı sorun belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır.

Küresellesmenin sosyal haklar ve çalışanlar üzerindeki etkileri konusunda olumlu ve olumsuz olmak üzere iki temel görüş söz konusudur: Olumsuz görüşler, heterojen anti-küresellesmeci⁸ grupken, küreselmeye olumlu yaklaşanlar ise neoliberaldendir. Neoliberal düşünceye göre küresellesme daha fazla refah yaratacak ve sızıntı etkisiyle çalışanları daha iyi duruma getirecektir. Yakalama hipotezi olarak bilinen bu yaklaşıma göre, az gelişmiş ülkelerde yaşayan işçiler, artan gelir ve refah sonucunda, gelişmiş ülkelerdekilerle benzer sosyal ve ekonomik haklara sahip olabileceklerdir (Cunat ve Maffezzoli, 2004).

Tablo 2: OECD Ülkelerinde İşçi Basına Yıllık Ortalama Çalışma Saatleri

Ülke	2004	2005	2006	2007
Avustralya	1747	1731.5	1723.3	1721.7
Avusturya	1650.3	1655.9	1654.5	1651.5
Belçika	1549	1565	1571	1566
Kanada	1752.5	1738.4	1738	1736.3
Çek cumhuriyeti	1985.9	2002.1	1996.8	1985.4
Danimarka	1579.4	1563.7	1573.8	..
Finlandiya	1723.7	1717.7	1713.5	1698
Fransa	1558	1550	1568.1	1560.6
Almanya	1441.6	1434.9	1432.7	1433
Yunanistan	2060	2053	..	..
Macaristan	1996.4	1994	1989.2	1986.4
İzlanda	1810	1794	1795	1807
İrlanda	1668	1654	1640	1630

⁸ Küresellesmecilerin tam karşısında yer alan bu grup, kuskular olarak da anılmakta ve küreselmeye her konuda kuskuyla yaklaşmaktadırlar. Yasadığımız dünyada hiçbir şeyin yeni olmadığını iddia etmektedirler. Kuskular, geçmişte de önemli derecede para ve mal hareketinin olduğunu ileri sürmektedir ve küresellesmenin yeni bir süreç olmadığını söylemektedirler. Bu kavramın yaygın kullanımını günümüzün ideolojisi haline gelmesine bağlıyorlar. Onlar için küresellesme, refah devletini yok edecek minimal devlet ve hükümeti amaçlayan çevrelerin sık sık kullandığı basit bir terimdir. Aynı zamanda küreselmeyi karşısında kosan mega- işletmelerin, totaliter kurumların tiranlığı olarak nitelendirmektedirler. Sonuç olarak, küresellesme sürecinin ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan çok bir ideolojik tutum olduğu iddia edilmektedir.

İtalya	1826	1818.7	1814.1	1823.6
Japonya	1787	1775	1784	1785
Kore	2394	2353.8	2305	..
Luxembourg	1586	1570	1604	1542
Meksika	1848.6	1909.1	1883.2	1871.4
Hollanda	1362	1375	1391	1392
Yeni Zelanda	1826.6	1810.1	1786.9	1771.4
Norveç	1417.3	1420	1408.2	1411.1
Polonya	1983	1994	1985	1976
Portekiz	1763	1752	1758	1728
Slovakya	1707.5	1741.4	1749	..
İspanya	1690.3	1671.9	1654.7	1652.2
İsveç	1574.6	1606.9	1575.7	1561.7
İsviçre	1669.2	1669.4	1657.3	..
Türkiye	1918	1918	..	..
İngiltere	1671.9	1675.8	1668.7	1670
ABD	1799	1795	1797	1794
OECD ortalaması	1777	1776	1774	1770

Kaynak: OECD.Stat, 2009: İnternet erişim 25.09.2009

Küreselleşme çağındaki rekabet ve etkinlik söylemini öne çıkaranlar çok çalışmanın önemine de vurgu yapmaktadırlar. Daha çok ve daha etkin çalışmak dünya rekabet ortamının vazgeçilmez unsurlaridir. Bu durum, Türkiye’de kalkınmanın en önemli sorunlarından biri olarak gösterilmektedir: Türkiye istenilen hızda iktisadi ve sosyal gelişme gösterememektedir çünkü genel olarak çok tatil yapılmakta ve az çalışılmaktadır. Günümüzde Türkiye’de çalışanlar bütün ‘tembellik’ söylemlerine rağmen OECD ülkeleri arasında en çok çalışanlar sıralamasında kendine ilk üç sırada yer bulabilmektedirler⁹.

Olumsuz yönleri öne çıkaran anti-küreselleşmeci yaklaşıma göre az gelişmiş ülkelerin küreselleşme olgusu ile korumasız bir şekilde karşılaşması bu ülke çalışanlarının durumlarının daha da kötüye gitmesine neden olmaktadır. Gerekçe olarak sermayenin daha ucuz işgücü arayışında olması ve az gelişmiş ülkelerin sermaye çekebilmek amacıyla ‘dibe doğru yaris’ içine gireceği ileri sürülmektedir (Abouharb ve Cingranelli, 2007: 192). Bu durum Türkiye’nin küresel ekonomiye katılımının hızlandığı yıllarda yüksek verimlilik artışına rağmen, bu artışa paralel olarak artmayan reel ücretlerde kendini göstermektedir. Çok çalışmanın getirisi Tablo 3’te görüldüğü üzere neoliballerin iddia ettiği gibi yüksek olmayabilir.

⁹ OECD’nin yayınladığı bu verilere 2000 yılından itibaren ulaşılabilirken Türkiye için yalnızca 2 yıllık veri mevcuttur.

Tablo 3: Özel İmalat Sanayinde Birim Ücret Endeksi (1997=100)

Yıllar	İstihdam Endeksi ⁽¹⁾	Üretim Endeksi ⁽²⁾	Üretkenlik ⁽³⁾	Birim Ücret Endeksi ⁽⁴⁾ (\$)
2000	90.3	105.3	116.6	102.8
2001	82.6	93.2	112.8	71.2
2002	84.4	104.8	124.2	73.0
2003	87.0	116.3	133.7	85.8
2004	90.1	131.2	145.5	96.1
2005	90.2	138.2	153.2	108.3
2006	89.8	146.4	163.0	107.5
2007	91.9	153.4	166.9	113.7

Kaynak: DPT, internet erişim 08.08.2009

⁽¹⁾TÜİK özel imalat sanayi üretimde çalışanlar endeksi, mevsimsel düzeltilmiş. ⁽²⁾TÜİK özel imalat sanayi üç aylık sanayi üretim endeksi, mevsimsel düzeltilmiş. ⁽³⁾ (2) / (1)

“Çok çalışan ve az kazanan” çalışanların sendikalaşma ve grev gibi sosyal haklardan bazılarında mahrum olmaları nedeniyle kendilerini bu konuda bulmaları doğal görünmektedir. Yasal çalışma süresi ve bunun karşılığında ‘adil’ ücret alabilmek için çalışanların örgütlü olmaları ve bu örgütlerin gerektiğinde grev haklarını kullanabilmesi gerekir. Türkiye’de sendikalaşmaya ilişkin istatistikler sorunlu olmakla birlikte bu konuda yapılmış karşılaştırmalı analizde Türkiye’de sendikalaşma oranlarının Avrupa ülkelerine oranla çok düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca doğrudan toplu pazarlık görüşmelerine dahil olanların oranı da çok düşüktür. Doğrudan toplu pazarlık kapsamında olanların oranı Avrupa Birliği ülkelerinde %67 iken bu oran Türkiye’de %57’dir. Sendikalaşma oranları ise AB ülkelerinde %39 iken Türkiye’de bu oran %21’dir¹⁰ (Türkeğitimsen, 2009; Çelik, 2004). Çelik ve Lordoğlu (2006) bu rakamları abartılı bulmakta ve Türkiye için sendikalaşma oranını %10 civarında hesapladıklarını belirtmektedirler. Ancak, bazen sendikali olmak da işlevsel değildir çünkü grev kararı kimi gerekçelerle uygulanmamaktadır (Çelik, 2004). Ertelenen grevlerle ilgili aşağıda verilen Tablo 4’te ‘Milli Güvenlik’ gerekçesinin bu sektörlerle ilişkilendirilmesi ilginç görünmektedir. Haklar kâğıt üzerine yazılabilir ama pratikte kullanılamıyorsa bu hakların varlığı tartışma konusu olmalıdır.

¹⁰ Enformel çalışanlar önemli istatistikî sorunlara yol açmaktadır. Hatta formel olarak görünenlerin bile örgütlenme sorunları dahil olmak üzere önemli sorunları olduğu bilinmektedir. Purkis bu durumdakileri ‘kayıtlı enformellik’ kavramı ile açıklamaktadır (Purkis, 2009).

Tablo 4: Ertelenen Grevler (2000-2004)

Tarih	Gerekçe		Sendika
24 Agustos 2000	Genel Saglik	Genel	Belediye-Is,
5 Mayıs 2000	Milli Güvenlik	L	Lastik-Is
17 Mayıs 2002	Milli Güvenlik	L	Lastik-Is
8 Haziran 2001	Milli Güvenlik	C	Kristal-Is
25 Haziran 2003	Milli Güvenlik	L	Petrol-Is
8 Aralik 2003	Milli Güvenlik	C	Kristal-Is
14 Subat 2004 (2. Erteleme)	Milli Güvenlik ve Genel Saglik	C a	Kristal-Is
16 Mart 2004	Milli Güvenlik	L	Lastik-Is

Kaynak: Çelik, 2004

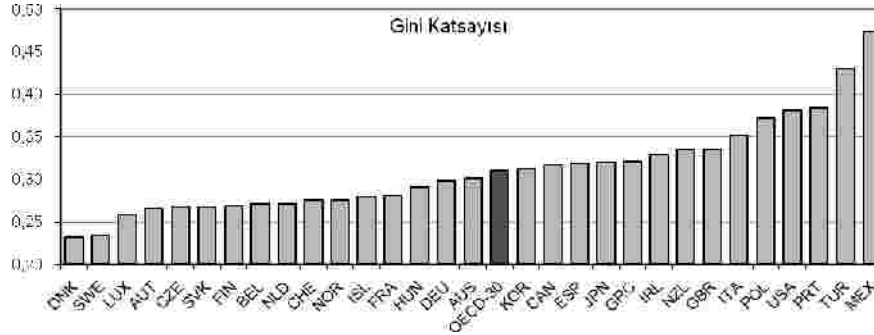
Örgütlenme ve grev hakkı gibi kimi sosyal hakların etkin bir şekilde kullanılmıyor olması gelirin bölüşümü üzerinde önemli etkiler ortaya çıkarmaktadır. Son dönemlerde TÜİK tarafından yapılan gelir dağılımı anketleri Türkiye’de 2002 yılından bu yana gelir dağılımında önemli iyileşmeler olduğunu göstermektedir. Bu anketlere ilişkin ciddi sorunlar olduğu ileri sürülmektedir (Disbudak, 2007). Ayrıca Petrol-İs (2009) tarafından hazırlanan gelir bölüşümünü yıllar itibarı ile gösteren aşağıdaki Şekil 1’de alt gelir gruplarının durumlarını düzeltmediği anlaşılmaktadır. Kar, faiz ve rant yıllar içerisinde payını sürekli artırırken gelir dağılımında herhangi bir iyileşme beklemek büyük bir iyimserliktir.

Şekil 1: Gelirin İşgücü-Tarım-Sermaye arasında bölüşümü

Kaynak: Petrol-is 2009

TÜİK verileri kullanılarak yapılan bir kıyaslamada bile Türkiye'deki gelir dağılımının OECD ülkeleri ile karşılaştırmasında, Türkiye'nin sondan ikinci sırada olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bu bozuk gelir dağılımını iyileştirebilmek amacıyla sosyal hakların kullanılmasında önemli adımlar atılması gerektiği ortadadır¹¹.

Sekil 2: OECD Ülkelerinde Gini katsayısı

Kaynak: www.oecd.org, internet erişim:25.09.2009

Gelir dağılımının yani sıra Türkiye'de sosyal harcamaların yetersiz olduğu görülmektedir. Sosyal harcamaların GSYİH'ya oranı OECD ülkelerinde ortalama %24.4 iken Türkiye'de bu oran %11'dir. Bu ciddi farklılık gelir dağılımındaki bozukluğu da kısmi olarak açıklamaktadır. Sosyal harcama yapabilmek için vergilere ihtiyaç duyulduğu açıktır. Toplanan vergilerin sosyal harcamalar ile yoksul insanlara harcanıyor olmasının gelir dağılımını önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir. Türkiye'de alınan vergilerin önemli bir kısmının dolaylı vergi olması ve doğrudan alınan vergilerin ise önemli ölçüde ücretlerden alınması; vergilerin gelir dağılımını düzenleme işlevini yeterince sağlayamadığını göstermektedir. Tablo 5'teki ayrıntılara bakıldığında, çalışma çağındakilere yapılan yardımların düşüklüğü Türkiye'de 'çalışan yoksul' kavramının henüz kabul edilmemesi olarak yorumlanabilir. Resmi verilerin çalışma çağındakilerin yani sıra çalışanların da yoksul olduğunu gösterdiği bir ülkede çalışma çağındakilere yapılan yardımların düşüklüğü önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Harcamalar arasında en yüksek payı emeklilik harcamaları almaktadır. Düşürülmesi son derece zor görünen bu aylıkların düşürülmesi için de çalışmalar tamamlanmış olduğundan önümüzdeki dönemde bu payın azaldığını görmek sasirtici olmamalıdır¹².

¹¹ OECD ülkelerinin büyük bir çoğunluğunda vergi öncesi gelir dağılımı ile vergi sonrası gelir dağılımı arasında önemli farklar ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de vergi uygulamalarının benzer düzeltmeleri sağlayamadığı düşünülmektedir.

¹² Sosyal güvenlik reformu ile ilgili açıklama yapan Hükümet sözcüsü Devlet Bakanı Cemil Çiçek "Az primle çok maaş almak gibi bir alışkanlığımız var. Devlet baba geleneği diyoruz da babanın cebinde de bir şey olmayınca kimseye verecek bir şeyi olmuyor. Emeklilik sisteminde ne kadar eklemek o kadar köfte anlayışı vardır. En az prim yatırıp en fazla maaş

Tablo 5: Toplam Sosyal Harcamalar: 2005 yılı

Ülkeler	Aylıklar (Emeklilik ve yaslılık)	Çalışma çagındakilere yapılan gelir destegi	Saglık	Saglık disında hizmetler	Toplam sosyal harcamaları	Toplam Nakit	Toplam hizmetler
Isveç	8.8	7.8	7.7	7.8	33.6	16.5	15.6
Fransa	14.0	5.8	8.9	3.3	33.2	19.9	12.3
Luxembourg	10.0	9.3	9.7	2.5	32.2	19.3	12.2
Avusturya	14.9	6.8	8.1	1.6	32.1	21.7	9.7
Danimarka	6.4	9.6	6.9	6.7	31.5	15.9	13.5
Almanya	13.2	5.2	8.9	2.6	31.1	18.5	11.5
Belçika	10.6	8.5	8.6	2.0	31.0	19.1	10.7
Finlandiya	9.9	8.0	7.3	4.4	30.5	17.8	11.6
İtalya	16.6	3.2	8.1	1.1	29.7	19.8	9.2
Macaristan	10.7	6.4	7.6	3.3	28.4	17.1	10.9
Portekiz	12.5	5.3	8.8	0.8	28.2	17.8	9.5
İspanya	9.7	6.0	7.0	1.8	25.5	15.7	8.9
Çek Cum.	9.5	5.4	8.2	2.0	25.5	14.9	10.2
Polonya	13.6	5.1	5.1	0.7	25.1	18.7	5.8
Norveç	5.5	6.8	6.6	4.9	24.6	12.3	11.4
OECD-30	8.5	5.3	7.3	2.6	24.4	13.8	9.9
Hollanda	5.8	7.1	6.9	3.0	24.3	12.9	9.9
Yunanistan	13.2	2.2	6.5	1.6	23.6	15.4	8.1
Y. Zelanda	5.5	6.8	8.7	1.9	23.5	12.3	10.7
İngiltere	6.2	5.0	7.7	3.8	23.3	11.2	11.5
Japonya	10.7	1.9	7.8	2.2	22.9	12.6	10.0
İrlanda	4.6	6.7	8.7	1.7	22.5	11.2	10.4
İsviçre	7.4	5.5	6.6	1.8	22.2	12.9	8.5
Slovakya	8.0	5.1	6.8	1.0	21.3	13.1	7.8
Avustralya	4.3	5.7	7.3	3.4	21.2	10.0	10.7
İzlanda	2.3	4.4	7.4	5.6	19.9	6.7	13.1
Kanada	4.8	3.1	8.0	3.0	19.3	7.9	11.0
ABD	6.8	2.2	7.9	1.0	18.1	9.0	8.9
Türkiye	6.3	0.2	4.4	0.1	11.0	6.5	4.5
Kore	1.8	1.6	3.7	0.8	8.0	3.4	4.4
Meksika	1.5	0.8	3.3	2.3	7.9	2.2	5.6

Kaynak: OECD.Stat, 2009: İnternet erişim 13.09.2009

Bir diğ er dikkat çekici nokta ise saglık için yapılan harcamaların düşüklüğüdür. Kisi basına ve milli gelirden ayrılan pay açısından OECD ortalamasının çok altında saglık harcaması yapılan Türkiye’de bir yandan da bu hizmetlerin özel sektöre devrediliyor olması orta vadede önemli sorunların yasanacağına işaret etmektedir. Türkiye’deki insanların yalnızca %55’nin kendini saglıklı hissediyor olmasından dolayı OECD ülkeleri arasında alt sıralarda yer almaktadır. Bir başka önemli ve trajik nokta ise akıl saglığı açısından da

almak dünyanın hiç bir yerinde yok” diyerek bu gelişmenin sinyallerini 2005 yılında vermiştir (Milliyet, 21 Mart 2005).

Türkiye'deki insanların son sırada yer almalarıdır (OECD, 2009). Sağlık harcamaları ile ilgili nesnel göstergelerin bu derecede düşük olması insanların öznel göstergelerine de hem fiziksel hem de psikolojik olarak yansımakta olduğu bu verilerden de görülmektedir.

Tablo 6: OECD Ülkelerinde Eğitime GSYİH'dan Ayrılan Pay

	2006			2000			1995		
	İlköğr. ve lise	Yüksek öğretim	Tüm eğitim düz.	İlköğr. ve lise	Yüksek öğretim	Tüm eğitim düz.	İlköğr. ve lise	Yüksek öğretim	Tüm eğitim düz.
Avustralya	4.0	1.6	5.7	4.0	1.5	5.6	3.6	1.6	5.3
Avusturya	3.7	1.3	5.5	3.9	1.1	5.5	4.3	1.2	6.2
Belçika	4.1	1.3	6.1	4.1	1.3	6.1	m	m	m
Kanada	3.7	2.7	6.5	3.3	2.3	5.9	4.3	2.1	6.7
Çek Cum.	3.0	1.2	4.8	2.8	0.8	4.2	3.5	0.9	5.1
Danimarka	4.4	1.7	7.3	4.1	1.6	6.6	4.0	1.6	6.2
Finlandiya	3.8	1.7	5.8	3.6	1.7	5.6	4.0	1.9	6.3
Fransa	3.9	1.3	5.9	4.3	1.3	6.4	4.5	1.4	6.6
Almanya	3.1	1.1	4.8	3.3	1.1	4.9	3.4	1.1	5.1
Yunanistan	m	m	m	2.7	0.8	3.6	2.0	0.6	2.6
Macaristan	3.4	1.1	5.6	2.9	1.1	4.9	3.5	1.0	5.3
Izlanda	5.3	1.1	8.0	4.8	1.1	7.1	m	m	m
İrlanda	3.5	1.2	4.7	2.9	1.5	4.5	3.8	1.3	5.2
İtalya	3.5	0.9	4.9	3.2	0.9	4.5	3.5	0.7	4.6
Japonya	2.8	1.5	5.0	3.0	1.4	5.0	3.1	1.3	5.0
Kore	4.3	2.5	7.3	3.6	2.3	6.4	m	m	m
L.burg	3.3	m	m	m	m	m	m	m	m
Meksika	3.8	1.1	5.7	3.5	1.0	5.0	3.7	1.0	5.1
Hollanda	3.7	1.5	5.6	3.4	1.4	5.1	3.4	1.6	5.4
Yeni Zelanda	4.3	1.5	6.3	m	m	m	m	m	m
Norveç	3.7	1.2	5.4	3.8	1.2	5.1	4.3	1.6	5.9
Polonya	3.7	1.3	5.7	3.9	1.1	5.6	3.6	0.8	5.2
Portekiz	3.6	1.4	5.6	3.9	1.0	5.4	3.6	0.9	5.0
Slovak Cum.	2.7	1.0	4.3	2.7	0.8	4.1	3.1	0.7	4.7
İspanya	2.9	1.1	4.7	3.2	1.1	4.8	3.8	1.0	5.3
İsveç	4.1	1.6	6.3	4.3	1.6	6.3	4.1	1.5	6.0
İsviçre	4.2	1.4	5.9	4.2	1.1	5.7	4.6	0.9	6.0
Türkiye	1.9	0.8	2.7	1.8	0.8	2.5	1.2	0.5	1.7
İngiltere	4.3	1.3	5.9	3.5	1.0	4.9	3.6	1.1	5.2
ABD	4.0	2.9	7.4	3.9	2.7	7.0	3.8	2.3	6.6
OECD ort.	3.7	1.4	5.7	~	~	~	~	~	~
OECD top.	3.7	1.9	6.1	~	~	~	~	~	~
AB19 ort.	3.6	1.3	5.5	~	~	~	~	~	~

Kaynak: OECD, 2009

Eğitime ayrılan pay açısından da benzer bir durum söz konusudur. Yıllar içerisinde kısmi bir iyileşme görülmesine rağmen Türkiye’de eğitime diğer OECD ülkelerine oranla çok düşük pay ayrılmaktadır. OECD’nin (2009) yayınladığı rapora göre, Türkiye, öğrenci performansında sondan ikinci sırada yer almıştır. Son dönemlerde eğitimin her düzeyde özel sektöre devrediliyor olması yoksulların giderek daha kalitesiz eğitim almalarına neden olacaktır¹³. Neoliberal politikalar öncesinde ‘eğitim’ sayesinde yoksulluktan kurtulabileceklerini düşünenler bu süreç içerisinde bu sansi ve umudu kaybetmektedirler.

Tablo 7’de sunulan resmi verilere göre, 2007 yılında Türkiye’de yaşayan insanların yaklaşık %20’si yoksul görünmektedir¹⁴. Bu yoksulların yarısını çalışan kesimin oluşturmaması istihdam ve geçim arasındaki kopan bağın önemli göstergesi olarak ele alınabilir. Çocuk yoksulluğunda da Türkiye için durum çok ciddi görünmektedir; son yıllarda artış gösteren çocuk yoksulluğunda Türkiye %25 ile OECD ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır (OECD, 2009).

Tablo 7: Hanehalkı fertlerinin iktisadi faaliyetine göre yoksulluk oranları (Türkiye)

İktisadi faaliyet	Fert yoksulluk oranı (%)					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
TOPLAM	26.96	28.12	25.60	20.50	17.81	18.56
15 ve daha yukarı yaşta fertler						
İstihdamdaki fertler						
Tarım	36.42	39.89	40.88	37.24	33.86	30.22
Sanayi	20.99	21.34	15.64	9.85	10.12	10.13
Hizmet	25.82	16.76	12.36	8.68	7.23	7.83
İs arayanlar	32.44	30.97	27.37	26.19	20.05	26.56
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	22.15	22.82	20.95	15.92	13.60	15.54
15 yaşından küçük fertler	34.55	37.04	34.02	27.71	25.23	26.11

Kaynak: TÜİK, 2007 Yoksulluk Çalışması Sonuçları

Temel insan hakları arasında yer alan konut hakkı¹⁵ açısından da Türkiye OECD ülkelerine oranla oldukça geri sıralarda yer almaktadır. OECD ülkelerinde ev

¹³ Neoklasik iktisadın kurucusu sayılan A. Marshall devletin küçük olmasını ve iktisadi faaliyetlere olabildiğince az müdahale etmesini savunmuştur ancak eğitim söz konusu olduğunda liberal fikirlerini bir kenara bırakan Marshall devletin eğitime müdahale etmek zorunda olduğunu savunmaktadır (Marshall, 2008).

¹⁴ 2005 yılındaki keskin düşüş sorunlu görünmektedir. İktisadi veriler genellikle büyük sıçrama yapmazken bu yıla ilişkin düşüşün gerekçesi anlaşılamamaktadır. Ancak, TÜİK son dönemlerde birçok veri için (gelir, gelir dağılımı, enflasyon vb.) benzer bir yol izleyerek yayınladığı verilerin güvenilirliği konusunda araştırmacıları ve kamuoyunu kuskuya düşürmektedir.

¹⁵ Birleşmiş Milletlerce 1948’de ilan edilen Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 25.1’inci maddesinde ve TC 1982 Anayasası’nın 57. maddesinde de konut hakkı tanınmış ve güvence altına alınmıştır (Kuyucu, 2008).

sahipligi orani %80 civarında iken Türkiye de bu oran % 60'ın altındadır¹⁶ (OECD, 2009; TUIK, 2009). Bugra, Türkiye'de çarpık kentleşme ve niteliksiz konut üretimini ve konut hakkının karsılanma biçimini “geleneksel refah rejimine” bağlamakta¹⁷; devletin ekonomide oynadığı rolün formel ve kurallı bir müdahale biçiminde olmadığını ve aile dayanışması olarak yürüdüğünü belirtmektedir (Bugra, 2001: 24). Devlet'in konut hakkıyla ilgili rolü 1930'larda memurlara lojman üretimi ile başlasa da asıl rol 1950'lerde ortaya çıkmakta, bu ise gecekonduları ‘görmemek’ şeklinde gerçekleşmektedir.

1984 yılında oluşturulan T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın (TOKİ) temel amacı dar gelirlilerin konut sorununu çözmek ve sağlıklı kentsel alanların yaratılmasını sağlamaktır. 1990'lardan itibaren, bir sosyal devlet aygıtı olarak kurulmasına rağmen TOKİ'nin misyonunu yerine getiremediği, tersine eşitsizliklerin ve gerilimlerin artmasına sebep olduğu ileri sürülmektedir (Kuyucu, 2008). Özellikle 2002 sonrasında inşaat faaliyetlerini büyüten TOKİ, orta ve üst gelir gruplarına dönük hasılat paylaşımli konut üretimini hızlandırarak¹⁸, elde ettiği kazançla düşük gelir gruplarına yönelik konut üretimini desteklediğini iddia etmektedir. Son dönemlerde, kentleşme ve konut sorunu açısından gündemi en çok belirleyen TOKİ ile ilgili konu kentsel dönüşüm projeleridir.

1950'lerden itibaren gecekondulaşmaya göz yuman ve destekleyen yerel ve merkezi yönetimler, kent topraklarından elde edilebilecek rantın 1980 sonrasında artmasıyla beraber gecekondulaşmaya karşı politikalar geliştirmeye başladılar. TOKİ'nin de açıkça belirttiği gibi, rantı yüksek ve coğrafi olarak avantajlı ve ancak yoksulların yaşadığı düşük yaşam kalitesindeki mekanlar dönüşüme konu edilmektedir. Kentsel arazilerin ve yapıların 'kullanım değerleri' yerine 'değişim değerleri'ni temel alan bu politikalar, daha çok kazanç sağlayacak ve rant getirecek 'prestijli' projelerin uygulanmasını hedeflemektedir. TOKİ'nin kentsel dönüşüm ve gecekondu dönüşüm projelerindeki amacı, kendi söylemine göre, çöküntü alanlarını yaşanabilir hale getirmek, dar gelirli vatandaşlara konut sahip olma imkanları yaratmak ve bu kişileri sağlıklı ve plansız gecekondu bölgelerinden çıkarmaktır (Kuyucu, 2008). Bir başka deyişle TOKİ bir sosyal politika uygulaması başlattığını açıklamaktadır. Ancak, TOKİ'nin son dönemdeki 'görkemli' projelerini 'sosyal politika' araçları olarak tanımlamak mümkün değildir. TOKİ'nin sosyal politika ve konut hakkı olarak sunduğu şey yaklaşık 60 yıldır var olan mahallelerin mülkiyet dokularını değiştirmekten öteye gidememektedir. Kentsel dönüşüm projeleri sonucunda, yasadıkları alanlardan kovulan kent yoksulları bu ayrıma sonucunda kamusal hizmet alabilme imkanlarından daha az faydalanan; 1950'lerden itibaren fordist üretim sürecinde kentin maliyeti ödetilerek ucuz işgücü olarak yararlanılan bu kesim artık tamamen dışlanan; özellikle kentin hizmet sektöründe çalışan yoksullar kent dışına gönderilmeleri nedeniyle var olan işlerini kaybetme ya da ekstra ulaşım masrafları ile karşı karşıya kalan; var olan sosyal ilişkilerini –komsuluk, mahalle dayanışması- tamamen kaybeden bir kesim haline getirilmektedir.

¹⁶ OECD ülkeleri arasında Almanya %50'nin altında ev sahipliği oranıyla bir istisna oluşturmaktadır.

¹⁷ Türkiye'de konut hakkının karşılığı olarak karşımıza çıkan “gecekondulaşma”da bunu görmekteyiz. Bu mahalleler akrabalık ilişkileri ve hemşehri dayanışması ile büyümüştür.

¹⁸ 2002 yılına kadar 43.000, son 7 yılda ise 389.170 konut inşa etmiştir. Bu konutların yalnızca 101.757'si alt gelir grubu ve yoksullara yöneliktir.

Bir ülkede milli gelir artisinin yüksek olusu o ülkenin gelismis bir ülke olarak adlandırilabilmesi için yeterli degildir. Yukarida tartisilan istatistikler Türkiye'nin bu konudaki durumunu ortaya koymaktadır. Bütün bu istatistikler ayrica insani gelisme açisindan da ilerlemelerin sınırlı olabileceğinin isaretidir.

Ekonomik açıdan kalkanmış birçok ülkede sosyal sorunların çözülemediginin görülmesi üzerine ekonomik göstergeler ve insani gelisme arasındaki iliskinin daha iyi kurulması gereği ortaya çıkmıştır. Büyüme ve kişi basına gelir bir ülkede yasayan insanların tamamı için iyi bir gösterge olmadigından “ülkelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin de ortaya kondugu İnsani Gelisme Endeksi (IGE), Birlesmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından ilk kez 1990 yılında yayımlanan ‘İnsani Gelisme Raporu’ (IGR) ile her yıl yayınlanmaya başlanmıştır” (Demir, 2006). Geriye dönük hesaplamaların da yapıldığı bu raporlarda Türkiye'nin yeri 1975'ten bu yana kimi inis çıkışlarla beraber degisme göstermemistir (Demir, 2006). Ülke sayısı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin bu süre içerisinde orta sıralarda yer aldığı görülmektedir:

Türkiye 1975 yılında 56. sırada iken %54.9'luk dilimde yer almıştır. 2002 yılında ise, 88. sırada yer almasına rağmen %49.7'lik dilime girmiştir. Ancak, 2003 verilerine göre Türkiye 94. sırada yer alarak %53.1'lik dilimle yaklaşık 1975'teki seviyeye gerilemiştir. Nitekim, yıllar itibarıyla ülke sayısındaki değışikliğin etkisini yok etmek amacıyla, 1975 yılında IGE değerlendirmesine alınan ülke sayısının sonraki yıllarda da sabit kaldığını varsayarsak, Türkiye 1975 yılında 56. sırada iken, 1980-1985-1990-1995 yıllarında 55. sırada yer almakta, 2000 yılında 42. sıraya yükselmekte ve 2003 yılında ise 55. sıraya gerilemektedir (Demir, 2006: 11). En son veri olan 2008 yılı rakamlarına göre 84. sırada olan Türkiye yüzdelik dilim olarak yerini korumayı basarmaktadır. Bu gelişmişlik düzeyi ile OECD ülkeleri arasında da son sırada yer almaktadır (UNDP, Human Development Report, 2009).

Bütün bu veriler sosyal politikalar konusunda Türkiye'nin oldukça basarisiz bir performans sergiledigini göstermektedir. OECD'nin ‘Bir Bakışta Toplum’ raporunda ülkelerin sosyal gelişmişlikleri 10'a ayrılmaktadır. En üst üç sırada bulunan ülkeler ‘yesil’, en alt üç sırada bulunanlar ‘kırmızı’ ortadaki dört sırada bulunanlar ise ‘sarı’ trafik ışıklarıyla gösterilmektedir. Türkiye'nin, ‘nüfusa oranla istihdam’, ‘gelir eşitsizliği’, ‘65 yaşında ömür beklentisi’, ‘bebek ölümleri’, ‘bilgi seviyesi yeterli olmayan öğrencilerin oranı’, ‘mutluluk algısı’, ‘kişi başına net milli gelir’ göstergelerinin hepsi ‘kırmızı’ renklidir. Türkiye'nin dışında tüm göstergeleri ‘kırmızı’ bir başka OECD ülkesi daha bulunmamaktadır. Sonuç olarak hayatından memnun olanlar arasında da Türkiye ‘doğal’ olarak son sırada yer almaktadır.

İstatistiksel göstergeler neoliberal politikaların genelde az gelişmiş ülkelerde ve özde Türkiye'de ekonomik ve sosyal hakların kötüleştiğini göstermektedir. Bu istatistikler, Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların temel insan ihtiyaçlarını gidermek ve temel insan haklarını sağlamak iddialarını –Milyenler Kalkınma Hedeflerini- tartışmalı hale getirmektedir.

Zengin ve yoksul: Merhamet gerekmeden bir dünyada yaşamak

İnsan türünün bir bütün olarak dayanışmaya yatkın olduğu ve aksi durumda ayakta kalamayacağı ileri sürülmektedir: “Bazı biyologlar diğerkamlığın insan genlerinde programlı olduğunu iddia eder. Eğer işbirliği yapmasaydık, bir şeyler

almanın yani sıra vermeseydik, diğer toplumsal hayvanlar gibi yok olabilirdik”¹⁹ (Sennett, 2005: 141). Bu nedenle, sistemin kendini düzenleyerek mağdur konumdakileri korumasının acil ihtiyaç olduğu düşünülebilir. Günümüz dünyasında bu sorunun çözümü ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Ancak temelde, haklar konusunda iki durum söz konusu olabilir: İlk olarak, armaganın karşılıksız olarak verilmesi yani, bir şeylerden yoksun olduğu için ihtiyaç içinde olanlara yapılan yardım söz konusu iken; ikinci olarak ise armaganın manipüle etmek amacı ile yalnızca ihtiyaç içinde olanlar üzerinde güç elde etmek için kullanılmasıdır²⁰ (Sennett, 2005).

Hastalık, yaşlılık veya sakatlık gibi kendilerine ilişkin çeşitli nedenlerden dolayı insanlar çalışma kapasitelerini tam olarak kullanamazlar ya da hiç çalışamazlar. Ayrıca iktisadi sistemin işleyişinden dolayı da aynı durum söz konusu olabilir: işsizlik. Bütün bu durumlarda toplumun zor durumda kalmış insanlara yardım mi edeceği yoksa çaresiz biçimde terk mi edeceği uygulanan sosyal politikalarla doğrudan ilişkilidir. Uygarlığın göstergesi olarak genellikle milli gelirdeki ve buna paralel olarak tüketimdeki artış, uzaya gitmek, iletişim ve ulaşım için kullanılan tekniklerin gelişmesi gibi birçok nesnel göstergeden söz edilmektedir. Buna karşın insanın doğustan gelen hakları söz konusu olduğunda yapılan tartışmalar ulaşılan uygarlık seviyesinin derecesini de göstermektedir; özellikle, tarihsel süreç içerisinde orta sınıf sayılabilecekler için sosyal korumanın gerekliliğinin önemli olduğu konusundaki fikirler önem kazanmıştır²¹. Modern öncesi toplumlar sosyal koruma sorunlarını aile ve cemaat ilişkileri ile çözmeye çalışmışlar ama bu kurumların yeterli korumayı sağlayamadığı anlaşıldığından korumanın sağlanması için en önemli rol devlete atfedilmiştir (Söderström, 2008).

İnsan hakları ve sosyal haklar modern zamanların en etkili ve popüler söylemleri olarak, dünya üzerindeki yoksullar ve baskı altındakiler için tampon görevi gören adalet sağlayıcı ve yaşam standartlarını yükseltici kavramlar olarak sahiplenilmektedirler. Öte yandan, bunların karşısında rakip olarak görülen ekonomi ise kitlik probleminin çözülebilmesi için çok sayıda araç geliştirmeye çalışan bir alan olarak değerlendirilmektedir. Ana akım gelenegi içerisinde düşünen sosyal

---

¹⁹Toplayıcılıkla geçinen ilkel toplumlarda insanlar ancak kendi kendilerine bakabildikleri kadar yaşayabiliyorlardı. Bu toplumların avcılıkla geçinen ya da göçebe olanlarında yaşam, bir av mevsiminden ötekine, etkili ve hızlı yoğun bir hareket etme sistemine bağlı olarak sürüyordu. Hastalar, yaşlılar ve kendine bir şekilde bakamayanlar da böyle bir toplum türünde grubun hareketine ayak uydurmak zorunda idiler. Bu uyumu sağlayanlar o gruba yük oluyorlardı. Bu nedenle, birçok ilkel toplumda hasta ve çok yaşlı kişiler, kabile başka yere giderken ölüme terk ediliyorlardı. Örneğin Eskimolar ulaşım sırasında topluluğa katkısı olmayan yaşlıların yanına bir miktar yiyecek bırakarak onları terk ediyorlardı (Tezcan, 1982). İkel toplulukların insana değer vermedeki ölçütlerinin genç ve sağlam olma koşuluna bağlı olduğu görülmektedir. Zaman içerisinde bu davranış biçiminin uygun olmadığı anlaşılmış çeşitli şekillerde hasta, bakıma muhtaç ve yaşlılara merhamet göstermek gerektiği düşüncesi yerleşmiştir.

²⁰ Türkiye’de son dönemlerde her seçim öncesinde yapılan yardım politikaları bu yaklaşıma örnek olarak verilebilir.

²¹ Bu durum, modern öncesi toplumlarda hastalık ve yaşlılık nedeniyle zor durumda kalanlar için tartışılırken günümüzde işini kaybetme ve emeklilik durumlarında da geçerli hale gelmiştir.

bilimci ve iktisatçılara göre ekonominin yasaları insan hakları ve sosyal haklara üstün olmalıdır. Bu iktisatçılara göre ekonominin yasalarının egemen olduğu dünyada daha fazla özgürlük ve kendini gerçekleştirme olanakları olacaktır. Ancak, isteklerin gerçekleştirilemediği dünyada özgürlüklerin gerçek özgürlükler olarak görülemeyeceği gibi insan haklarının yerleşmediği ve ifade özgürlüğünün olmadığı yerlerde gerçek bir iktisadi seçimden bahsedilemeyecektir. Bütün bunlardan dolayı, insan haklarının iktisadi boyutları olduğu gibi iktisadın da insan hakları boyutu olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür (Courret Branco, 2009). Sosyal politika, sosyal hakların kurucu unsuru olarak, insan hakları ve iktisat arasındaki bağlantıyı sağlayan köprü olarak düşünülebilir. İktisat teorik olarak insanların karşılıklıları kitlik sorunu ile ilgili olarak görünse bile cari olarak büyük yığınların sorunlarını çözme konusu ile ilgilenmek yerine ekonominin sorunlarına odaklanmış ve etkinlik problemini en ön siraya almıştır.

Günümüz dünyasında, özellikle yaşanan büyük krizle birlikte, yoksulluğun daha da artacağı beklenmektedir. Önlem olarak sosyal harcamaların artırılması talebi artarken bu harcamaların vergi gelirleriyle finanse edilmesi gerekmektedir. Daha çok vergi alınması ve bu vergilerin de doğrudan vergi olması talebinin karşısında çok daha radikal öneriler ortaya atılmaktadır. Sloterdijk isimli filozof 'Bir Hirsizler Egemenliği Olarak Devlet' adlı yazısında yoksulları devlet yardımları ile yaşayan asalıklar olarak değerlendirerek vergi alınmasına karşı çıkmakta ve buna son verilmesi gerektiğini savunmaktadır (Insel, 2009). Bu düşünceleri hem burjuvazi hem de kolaylıkla sosyal politikalara ihtiyaç duyabilecekleri halde kraldan daha kralcı davranış biçimi gösteren orta-üst gelir grubundakiler sahiplenmektedir. Burjuvazi kendisi için savasacak insanları bulma konusunda her zaman olduğu gibi beceriklidir ve kendi taleplerini orta üst-gelir grubundakiler yüksek sesle dile getirmektedir²². Kapitalizmde asıl haksızlığa uğrayanların zenginler olduğunu iddia eden Sloterdijk'e göre vergi yerine zenginlerin gönüllü olarak bağışta bulunması daha iyi sonuçlar doğuracaktır. Sosyal devlete ve sosyal harcamalara son verilmesini isteyen bu yaklaşımın sosyal açıdan önemli tehlikeleri beraberinde getireceği düşünülebilir. Bu yaklaşımın karşısında ise daha insani görüş durmaktadır:

“Refah devleti kavramı, tüm uyruklarının refahını (yani sadece hayatta kalmaktan fazlasını; belirli bir toplumda, belirli bir zamanda, onurlu bir şekilde hayatta kalmayı) sağlamanın devletin yükümlülüğü olduğu düşüncesini ifade eder.”(Bauman, 1999: 67).

Bahsedilen iki yaklaşım sosyal bilimlerin asla nötr olamayacağını açıkça göstermektedir, dolayısıyla bu tartışmalarda tamamen nötr olunmasını vaaz eden neoliberal söylemin kendisinin de sosyal bilimciler tarafından sorgulanması gerekir. Insel'in belirttiği gibi geleceğin nasıl kurulacağı insanlığın çabalarına ve tahayyülüne bağlı olarak değişebilecektir (Insel, 2009).

²² “Son yirmi yıldır... Her ülkede, seçmenlerin çoğunluğu desteklerini açıkça devlet yardımlarının kısılmasını talep eden ya da kaçınılmaz olarak aynı sonuçlara varan bireysel gelirlerin daha merhametli şekilde vergilendirilmesini vaat eden partilere veriyorlar” (Bauman, 1999: 82).

Piyasa mekanizmasının otomatik olarak ekonomik, sosyal ve kültürel hakları yaratması beklenemez çünkü piyasada bu hakları en azından asgari düzeyde garantileyecek bir mekanizma bulunmamaktadır. Sosyal haklar ve onun karşısındaki neoklasik iktisadin dayandığı liberal felsefenin pratikte ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanan nedenlerle, birbirleriyle çeliskili alanlar olarak iletişim içinde olabilmelerinin zor olduğu görülmektedir; birincisi ‘haklarla’ ilgili iken ikincisi ise ‘istekler’ üzerinden hareket etmektedir. Haklar söz konusu olduğunda ‘yararlanma’dan söz edilirken, istekler söz konusu olduğunda ‘ödeme gücü’ ön plana çıkmaktadır. İktisadi olarak bedavacılık problemi en ölümcül günahlardan biri olarak kabul edildiğinden, ortam uygun olduğunda sosyal haklar konusunda giderek daha cimri davranılması da kaçınılmaz bir durumdur. Couret Branco (2009) insan haklarının iktisat diline tercüme edilemediğini ileri sürmektedir; biz bir adım daha atarak insan haklarının aslında sosyal haklara da tercüme edilemediği ya da tercüme hatası yapıldığını ileri sürmekteyiz. Türkiye’de sosyal haklar konusundaki yetersizliğin en temelden, yani bu tercüme hatasından kaynaklandığını söylemek makul görünmektedir. Siyasetçiler ve politika yapıcılarının ‘siyasetin elinin ekonomiden çekilmesi’ gerektiği söylemi bu tercüme hatasının en belirgin açıklamalarından biridir.

Klasik iktisatçılar, örneğin Malthus, açlığın terbiye ediciliğini överek bunun karşısına zenginlerin merhamet duygularını koyup böylece sosyal sorunların kolayca çözülebileceğini iddia ediyorlardı. Aynı düşüncenin devami olan neoliberal ideoloji de “yoksul yardımı alanında devlete değil, önce aileye sonra da hayırseverlere önemli sorumluluk yükliyordu. Açıkça sadakayı yücelten bu yaklaşım, devletin sosyal yardım alanında görev üstlenmesine karşı çıkarken, bunun ailenin ve hayırseverliğin rolünü azaltacağına da dikkat çekiyor ve böyle bir olumsuz gelişmenin adına da devletin yoksullukla mücadeleyle uğraşmaması gerektiğini savunuyordu” (Bugra, 2008: 80-81). Klasiklerin ve neoliberalerin bu tavrı insanlardan nefret etmelerinden değil onların sorunlarına karşı duyarsız olmalarından kaynaklanmaktadır. “Sevginin karşısı nefret değil, duyarsızlıktır der bir düşünür. İnsana ait tüm sahibi duyguların karşısı zit, ama yine de insanı duygular değil, duyarsızlıktır” (Laçiner’den aktaran Bugra, 1997). Neoliberalerin insanlara karşı duyarsızlığı kamu kaynaklarının ihtiyacı olanlara devlet aracılığı ile değil zenginlerin yardımıyla aktarılması önerisiyle sonuçlanmaktadır. Bu düşüncenin günümüzdeki karşılığı Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK) tekabül etmektedir. STK’lar günümüzde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sosyal yardımlar konusunda büyük önem tasımaktadırlar. Ayrıca, devletin kendi kurmuş olduğu kimi fonlar da STK’lar gibi hareket etmektedir. Bunun anlamı insanlara sosyal haklar vermektense sadakanın mesrulasştırılması olmalıdır. 19. yüzyılda olduğu gibi merhamet gene ön plana çıkarılmıştır.

Devlet-STK-özel sektör ‘ortaklıkları’ çerçevesinde geliştirilen ‘projelerin’, yoksul yardımından özürllüler gibi sosyal dışlanma tehdidi altında olan kesimlere sunulan sosyal hizmetlere veya istihdam edilebilirliği artıran aktif emek piyasası politikalarına kadar uzanan spektrum içinde oynadıkları yeni roller söz konusu. Bu ortaklıklar tarafından yerine getirilen sosyal sorumluluklar, zaman zaman ciddi bir kamu kaynağı kullanımı gerektiriyor.

Ama kamu kaynaklarının kullanımı, devlet-vatandaş ilişkisinin mantığından farklı bir mantık doğrultusunda gerçekleşiyor (Bugra, 2008: 82).

Merhamet üzerinden insanlara sadaka dağıtmak üzere kurulan STK'lar aslında bir yandan da kapitalist işleyiş mantığına göre çalışmaktadır. Karlılığın düşünülmediği iddia edilmesine rağmen karlılık arka plandaki önemli kavramlardan biri olarak durmaktadır. Öte yandan bu kuruluşların sıklıkla yolsuzluklara konu olması gene aynı mantığın sonucu olarak ele alınabilir.

İki uluslararası anlaşma (İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi) ile çalışanların hakları aynı zamanda insan hakları olarak belirtilmektedir. Bu anlaşmalara göre adil ve elverişli çalışma koşulları, işsizliğe karşı koruma, akla yatkın çalışma saatleri, eşit işe eşit ücret ve insan onuruna yakışır koşullara vurgu yapılmaktadır. Bu anlaşmalar birçok hakkın çalışmadan dolayı elde edilecek gelire bağlı olduğuna ayrı bir vurgu yapmaktadırlar. Bu anlaşmalara ek olarak, Birleşmiş Milletlerin bir yan kuruluşu olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) bu maddeleri daha da detaylandırmaktadır. ILO bes temel konuya odaklanmaktadır, dernek kurma özgürlüğü, toplu sözleşme hakkının fiili olarak tanınması, her türlü zorunlu çalışmanın ortadan kaldırılması, çocuk emeğinin kullanılmamasının sağlanması ve istihdamda ayrımcılığın ortadan kaldırılması. Bu konuların anlaşmalar ile düzenlenmesi veya anayasalarda yer alması pratikte çok fazla anlam ifade etmemektedir. Hangi hakların kullanılacağı ya da elde edileceği aslında kurumsal düzenlemeler ile ortaya çıkmaktadır. Hükümetlerin dolaylı da olsa bu hakların kullanımında önemli etkileri olmaktadır. Hükümet politikaları işveren ve işçiler arasındaki ilişkileri düzenlerken çalışanların haklarını koruma veya ihlal amaçlı düzenlemeler yaparak bu haklara etkide bulunabilirler. Örneğin asgari ücret uygulaması, sağlıklı ve güvenli iş koşullarının sağlanması veya işsizlik sigortası ödeneği gibi uygulamalar çalışanların haklarını korurken; sendikal hakların kısıtlanması, sözleşme serbestisinin yalnızca piyasa koşullarına bağlı olması ve kıdem tazminatının kaldırılması gibi uygulamalar hakların ihlal edilmesi anlamına gelecektir. Uluslararası anlaşmalarla insanlara sunulan hakların kullanılmasının demokratik yollardan talep edilmesi gerekmektedir. Ancak, sosyal hakları demokratik yollardan talep edecek olanlar yoğun ideolojik baskı altında 'talep etme kapasitelerini' kullanırken kimi görünmez engellerle karşılaşmaktadırlar. Chomsky'e göre batı dünyasında artan bir 'demokrasi açığı' söz konusudur. Bu açık baskıcı bir şekilde değil 'özgürlük içinde beyin yıkama' olarak adlandırdığı daha ince bir yolla sağlanmaktadır (Courret Branco, 2009). Batı için yapılan bu yorumun sosyal haklar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye için çok daha üst boyutlarda olduğunu söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır. Batı'da beyinler özgürlükler içerisinde yikanırken, Türkiye'de sosyal politikaların kitliğinde bunun için 'merhamet' ve 'sadaka' araçları kullanılmaktadır²³.

²³ Merhamet ve sadaka politikalarının Türkiye'de kullanımı dört alanda yoğunlaşmaktadır. Bunlar, yeşil kart, sosyal yardımlaşma ve dayanışma fonu, vakıf ve gönüllü kuruluşlar (Deniz Feneri gibi) ve son olarak köylerin altyapı projelerinin desteklenmesi amacı ile oluşturulan KÖYDES. Bunların yaptıkları daha çok hayırseverliğe dayanan ve genellikle düzensiz, kayıt dışı ve partizanca olarak değerlendirilmektedir. Örneğin 2007 yılı içerisinde 14.5 milyon

Sonuç ve Değerlendirme

Sanayi Devriminin gelişimi ile oluşan ortam sonucunda işçi sınıfı giderek büyüyen bir kitle haline geldi ve yaşam koşullarının düzeltilmesi konusundaki talepleri sonucunda sosyal politika uygulamaları tüm kapitalist ülkelerde tartışılmaya başlandı. Dönemin egemen ideolojisi olan klasik liberalizm, devletin ekonomik yasama katılımına karşı olduğu gibi sosyal politika uygulamalarının da zenginlere bırakılmasını savunmaktaydı. Bu nedenle de sistem, giderek ağırlaşan çalışma koşullarına karşı, iş ilişkileri ve yaşamını düzenlemek gereksinimi duymamıştır. Ancak, gerek sınıf çatışmalarının keskinleşmesi gerekse sosyalizm korkusu sistemin bu konuda düzenlemeler yapmasını zorunlu kıldı. Sosyalizm tehlikesinin en yakından hissedildiği dönemler kapitalizmin içerisinde sosyal hakların en geniş olduğu dönemler oldu. Bu gelişmelerle birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal politika tartışmalarında devletin rolü giderek artmış eğitim, sağlık ve çalışma koşulları konularında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. 1970'lere gelindiğinde ortaya çıkan kriz, liberallere sosyal harcamaların ekonomide sorun yarattığına dair gerekçe olmuş ve sosyal haklar erozyona uğratılmaya başlanmıştır. 1980'li yıllar ise neoliberal politikaların sorgusuz bir şekilde uygulandığı yıllar olmuştur. Thatcher ve Reagan refah devletinin ortaya çıkan sorunların temel sorumlusu olduğunu ilan ederek mevcut sistemin artık uygulanamaz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Refahın toplumsal değil, bireysel bir sorumluluk olduğu anlayışı bu dönemde yaygınlaştırılarak bu alanda devletin sosyal sorumluluklarını terk etmesine ve STK'lara ağırlık verilmesine dönük neoliberal ideoloji güçlendirilmiştir. Sosyal devletin temelini oluşturan sosyal güvenlik sistemi yeniden yapılandırılmış, özel sigortacılık teşvik edilmiştir. Serbest piyasa ve rekabet gücü en gözde kavramlar olarak sunulmuş, devletin sosyal politika ile ilgili uygulamalarını en aza indirmesi talep edilmiş ve devletin küçültülerek temel fonksiyonlarını yerine getirmesi gerektiği düşüncesi zafer kazanmıştır.

Dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak aynı süreç Türkiye'de de yaşanmış, hatta neoliberal politikaların en sadık uygulayıcısı olarak sosyal hakların en çok erozyona uğratıldığı ülkelerden biri Türkiye olmuştur. 1980 yılında askeri darbe ile başlayan süreç daha sonra 1980'ler ve 1990'lar boyunca 'yari sivil' ve günümüzün 'tam sivil' iktidarlari tarafından da büyük bir hevesle uygulanmaya devam etmektedir. Bu politikaların sonucu olarak, Türkiye sosyal haklara ilişkin tüm göstergelerde kendisi ile benzer konumda olan ülkelerden bile çok gerilerde yer almaktadır.

Ekonomik ve sosyal haklar en temel insan hakkı olarak görülmeli ve ekonomi için insan fikri terk edilerek insan için ekonomi fikri ön plana geçmelidir. Aksi durumda insani gelişme açısından ilerleme mümkün olmayacaktır. Faiz dışı fazla ya da bütçe öncelikleri söylemleri istatistiksel olarak iktisadi verileri iyi göstermektedir, ancak bu verilerin iyi görünmesi için yapılanlar, ekonomik ve sosyal haklardan yapılan kisintılardan elde edilmektedir. Genel olarak insan haklarına saygılı politikalar daha adil gelir dağılımını sağlayacaktır. Bir ülkede yasaayanların

---

olan yeşil kart sayısının 2008 başında 9 milyona indirilmesi bu konudaki keyfiligin göstergesi olarak ele alınabilir (Sönmez, 2009: 160-162).

büyük çoğunluğu çalışanlardan olustugundan yüksek ücretler daha adil gelir dagilimi saglama konusunda otomatik mekanizmalardan biri olacaktır. Ancak bu otomatik mekanizmanın islevsel olabilmesi için ‘talep etme kapasitesinin’ güçlendirilmesi gerekir. Ücretlilerle birlikte ‘talep etme kapasitesi’ güçlendirilmesi gereken kesimler issizler, köylüler, ev kadınlari, enformel çalışanlar, özürllüer ve her bunlar disında sosyal dislanmaya ugrayan diger gruplardir. Ayrıca, zaten zayıf olan bu gruplari daha da kirilgan hale getiren dolayli vergiler yerine dogrudan vergilerin tercih edilmesi genis yiginlari lehine olacak ve dogrudan vergi uygulamasında artan oranli vergiler gene gelir dagilimini daha da düzeltici etki gösterecektir.

Neoliberal düşünceinin hegemonya kurması, sosyal hakların merhamet ve sadakaya dayanmasına neden olmaktadır. Klasik liberal görüşün devamı olan “fakirlerin zenginlerin merhametine bırakılması” düşüncesi insan onurunu zedeleyici olduğu gibi, aynı zamanda haklardan değil ‘iyilikler’den ve merhametten bahsedilmesine neden olmaktadır. Bu düşünceinin tezahürü olan STK’ların yoksullukla mücadelede etkin rol alması fikri de aynı sorunu beraberinde taşımaktadır. Kamunun devlet aracılığı ile sosyal hakları bir merhamet değil ‘angajman’ olarak gerçekleştirmesi sorunun tek çözümü gibi görünmektedir. Aksi durumda, zenginlerin merhamet duygularının körelmesi yardıma ihtiyacı olan insanları ölüme terk etmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle, merhamet gerekmeyen bir dünyada yasama talebi önümüzdeki süreçte önem kazanmalıdır.

Bazı ülkelerde insanların daha çok bazılarında ise daha az sosyal ve ekonomik haklara sahip olmaları – aynı ülke içerisinde farklı sosyal grupların da sosyal haklardan aynı ölçüde yararlandırılmamaları olgusu ihmal edilmemek kaydıyla-, ülkelerin dünya sistemi içerisindeki rollerine bağlı olarak değişmekle birlikte; benzer konumdaki ülkelerde yaşayanların farklı haklara sahip olmalarının o ülkelerdeki toplumsal mücadele ile yakından ilişkili olduğu düşünülebilir. Türkiye’de sosyal ve ekonomik haklar konusunda verilen sözlerin diğer ülkelerle kıyaslandığında önemli sınırlarla karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır. Bu sınırların asılabilmesi için Türkiye’de yaşayanların tamamının taleplerini ciddi bir şekilde dile getirmeleri gerekmektedir. Bu taleplerin gerçekleştirilmesi ise ancak örgütlülük ile mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

- Abouharb, Rodwan ve David Cingranelli (2007) Human Rights and Structural Adjustment. Cambridge: Cambridge University Press
- Bauman, Zygmunt, 1999, Çalışma, Tüketiciilik ve Yeni Yoksulluk, çeviren Ümit Öktem, Sarmal yayinevi, İstanbul
- Bugra, Ayşe, 2008, "Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika", İletişim Yayınları, 1. Baskı 2008, İstanbul
- Bugra, Ayşe, 2001, ‘Ekonomik kriz karşısında Türkiye’nin geleneksel refah rejimi’, Toplum ve Bilim, Yaz-2001, 22-30
- Bugra, Ayşe, 1997, ‘Toplumun Vicdani Olan Sol’ Birikim Dergisi, İletişim Yayınları, sayı:100, 92-94
- Couret Branco, Manuel, 2009, Economics versus human rights, Routledge, London.

- Cunat, Alejandro ve Marco Maffezzoli, 2004, 'Neoclassical growth and commodity trade', *Review of Economic Dynamics*, 7 (2004) 707-736
- Çelik, Aziz, 2004, 'AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar', http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1033
- Çelik, Aziz ve Kuvvet, Lordoğlu, 2006, Türkiye'de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları Üstüne, *Çalışma ve Toplum*, 2006/2
- Demir, Sirma, 2006, DPT, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişim Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme, *Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü*, Ankara, 2006.
- Disbudak, Cem, 2007, "2000'li Yıllarda Sermaye'nin Stratejileri: Emekçilerin Durumu ve Gelir Dağılımı" *Eğitim, Bilim, Toplum*, Cilt5-Sayı 19
- Esping-Andersen, Gosta (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, Cambridge.
- Fleetwood, S., 1999, *Critical Realism in Economics: Development and Debate*, London: Routledge
- Insel, Ahmet, 2009, 'Yeni Liberal Dogma', *Radikal İki*, 25.10.2009
- Kara, Ugur, 2004, *Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü*, Özgür Üniversite Kitaplığı, 1. Baskı, Ankara
- Koray, Meryem, 2005, *Sosyal Politika*, Imge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı Kasım 2005
- Kuyucu, Tuna, 2008, 'Bir Paradoks Olarak Türkiye'de Kentsel Dönüşüm ve Toplu Konut Politikaları', *BirGün Gazetesi*, 10.01.2008
- OECD, 2009, *Society at a Glance 2009*, OECD SOCIAL INDICATORS, OECD Publications,
- Ozan, Ebru Deniz, 2001, 'Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İliskisel Yaklaşımın Anahatları', *Praksis*, 3, Yaz,
- Pelizzon, S. ve Casparis, J. (1999), 'Dünya Beseri Refahi', Hopkins, Terence K. ve
- Immanuel Wallerstein, *Geçiş Çağı Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*, çev. Nuri Ersoy ve diğerleri, İstanbul: Avesta Yay.,
- Purkis, Semra, 2008, 'Turizmle Kalkınmada Enformel Emek Kullanımı: Marmaris Örneği', 19. Cilt 69. Sayı, Gazi Üniversitesi, IIBF, Ekonomik Yaklaşım,
- Sennett, Richard, 2005, 'Saygı: Esit Olmayan Bir Dünyada', Çev. Ümmühan Bardak, Ayrıntı yayınları,
- Söderström, Lars, 2008, *The Economics of Social Protection*, Edward Elgar, Northampton, MA, USA,
- Sönmez, Mustafa, (2009), *Küresel Kriz ve Türkiye*, Alan Yayınları, İstanbul,
- Senden, Fatma, 2006, 'Sosyal Politikada Dönüşümler', *Ürün: internet gazetesi*, 10.09.2006
- Tezcan, Mahmut, 1982, 'Toplumsal Değişim ve Yaşlılık', A.Ü, *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1982, Cilt 15, sayı, 2, 169-178,

- Veenhoven, Ruut, 2002, Why Social Policy Needs Subjective Indicators, Social Indicators Research 58: 33–45,
- UNDP, 2009, Human Development Report, 2009
- Wallerstein, Immanuel, 2005, Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş, Aram yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul

İnternet kaynakları:

- DPT, <http://www.dpt.gov.tr>
- Milliyet, www.milliyet.com.tr
- OECD, <http://www.oecd.org/>
- Radikal, www.radikal.com.tr
- TOKİ, <http://www.toki.gov.tr>
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>
- Türkegitimsen, <http://www.turkegitimsen-sakarya.org.tr/>